

НЕОФІЦІЙНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ ЯК ФАКТОР ЗНИЖЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ДАНІЛОВ О. Д., ПАЄНТКО Т. В.

УДК 330.3

Данілов О. Д., Паєнтко Т. В. Неофіційний сектор економіки як фактор зниження конкурентоспроможності національної економіки

У статті розкрито сутність неофіційного сектора економіки та ризики його виникнення. Розраховано обсяги неофіційного сектора економіки в Україні. Показано роль неофіційного сектора економіки у звуженні фінансового базису забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Ключові слова: неофіційна економіка, податкове навантаження, конкурентоспроможність економіки.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 5.

Данілов Олександр Дмитрович – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту, Київський економічний інститут менеджменту (вул. Смоленська, 31/33, Київ, 03057, Україна)

E-mail: addanilov@ukr.net

Паєнтко Тетяна Василівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту, Київський економічний інститут менеджменту (вул. Смоленська, 31/33, Київ, 03057, Україна)

E-mail: tpayentko@mail.ru

УДК 330.3

Данилов А. Д., Паентко Т. В. Неофициальный сектор экономики как фактор снижения конкурентоспособности национальной экономики В статье раскрыта сущность неофициального сектора экономики и риски его возникновения. Рассчитаны объемы неофициального сектора экономики в Украине. Показана роль неофициального сектора экономики в сужении финансового базиса обеспечения конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: неофициальная экономика, налоговая нагрузка, конкурентоспособность экономики.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Библ.:** 5.

Данилов Александр Дмитриевич – кандидат экономических наук, профессор, заведующий кафедрой финансов и кредита, Киевский экономический институт менеджмента (ул. Смоленская, 31/33, Киев, 03057, Украина)

E-mail: addanilov@ukr.net

Паентко Татьяна Васильевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов и кредита, Киевский экономический институт менеджмента (ул. Смоленская, 31/33, Киев, 03057, Украина)

E-mail: tpayentko@mail.ru

UDC 330.3

Danilov A. D., Paentko T. V. The Informal Sector of the Economy as a Factor in Lowering the Competitiveness of the National Economy

The essence of the informal sector of the economy and the risk of its occurrence are discovered in the article. The volume of the informal sector of the economy in Ukraine is calculated. The role of the informal sector of the economy in narrowing the financial basis for ensuring the competitiveness of the national economy is opened.

Key words: informal economy, the tax burden, the competitiveness the economy.

Pic.: 2. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 5.

Danilov Aleksandr D. – Candidate of Sciences (Economics), Professor, Head of the Department of Finance and Credit, Kyiv Economic Institute of Management (vul. Smolenska, 31/33, Kyiv, 03057, Ukraine)

E-mail: addanilov@ukr.net

Paentko Tatyana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance and Credit, Kyiv Economic Institute of Management (vul. Smolenska, 31/33, Kyiv, 03057, Ukraine)

E-mail: tpayentko@mail.ru

Порушення макроекономічної рівноваги сприяє виникненню стійких інституціональних деформацій (пасток, розривів, ям, провалів), які є однією з головних причин формування одного з наймогутніших неформальних інститутів – неофіційної економіки, існування якого негативно позначається на перерозподілі фінансових потоків держави та конкурентоспроможності її економіки.

Неофіційна (тіньова або неформальна) економіка – одна з найважливіших проблем для економіки України і практично всіх країн пострадянського простору. Традиційно неофіційну економіку оцінюють негативно – з точки зору недоотримання податків в бюджет і обов'язкових зборів у державні цільові фонди. Останнім часом не поодинокими є думки щодо позитивних ефектів неофіційного сектора, оскільки зайнятість у ньому дозволяє знизити рівень соціальної напруги. Однак, на наш погляд, важливим є ще один аспект – наявність у

довгостроковій перспективі загрози дестимулювання підприємницької ініціативи в офіційному секторі, перерозподіл фінансових потоків на користь неофіційного сектора економіки та зниження конкурентоспроможності національної економіки за рахунок звуження базису її фінансового забезпечення.

Неофіційна економічна діяльність – складне і багатогранне явище, яке у будь-яких суспільно-політичних умовах існує і розвивається. Це сприяє виникненню думки про те, що неофіційна економічна діяльність є наслідком державного контролю в економічній сфері. На наш погляд, це не зовсім точно. Неофіційна (тіньова) економіка є повноцінним інститутом, який формується і розвивається у певних умовах. Масштаби його розвитку залежать від того, наскільки ефективно функціонує такий інститут, як офіційна економіка. Якщо офіційна економіка працює неефективно, поступово вона буде витіснятися неофіційною економікою, або ж буде відбу-

ватися взаємопроникнення (проростання) неофіційної економіки в офіційну, формуючи гібридне утворення – «сіру» економіку.

Серед причин існування неофіційного сектора економіки в Україні вчені називають відсутність впорядкованої державної політики, спрямованої на підтримку та захист легального бізнесу, відсутність усталених законодавчих правил та обмежень, корупцію. Усе це призводить як до незахищеності окремого бізнесу, так і до втрати фінансової безпеки державою в цілому [1].

У цілому можна виокремити кілька поглядів відносно сутності неофіційної економіки. *По-перше*, неофіційна економіка розглядається як економічна діяльність, яка суперечить чинному законодавству, тобто це нелегальні господарські дії, які підживляють кримінальні злочини різного ступеня важкості. *По-друге*, неофіційною вважають економіку, яка не може бути врахована офіційною статистикою, неконтрольоване виробництво, обмін і споживання матеріальних благ. *По-третє*, неофіційну економіку визначають як всі види діяльності, направлені на формування чи задоволення потреб, які культивують в людині різноманітні вади [2].

В Україні існують всі три названі вище типи неофіційної економіки, які настільки глибоко проникли один в одного, що окремо досліджувати їх некоректно. Кожна з точок зору на сутність і види тіньової економіки так чи інакше розкриває її характерні риси. Загалом тіньову економіку можна розкласти на три блоки (рис. 1). Дослідження «чорної» економіки вимагає окремих ґрунтовних досліджень. У даній статті ми зупинимось на двох інших складових, які об'єднаємо у блок «неформальна економіка».

У контексті нашого дослідження неформальний сектор економіки ми розглядаємо як джерело формування нелегальних фінансових потоків і сектор поглинання частини фінансових потоків, які могли циркулювати в офіційній економіці, та фактор зниження конкурентоспроможності національної економіки. Варто зазначи-

ти, що канали переміщення нелегальних фінансових потоків добре вивчені: завищення імпорتنих і заниження експортних цін, недостовірна інформація про валютну виручку, необґрунтовані авансові платежі, підвищені відсотки на користь нерезидентів, штучне створення сумнівної та безнадійної дебіторської та кредиторської заборгованості тощо.

Ігнорування наявності цих каналів, суттєвості і масштабів їх впливу також можна вважати інституціональним чинником, який додатково виступає стимулом для розвитку неформальної економіки. Залежно від сектора економіки виникають різні рівні ризиків щодо формування нелегальних фінансових потоків (табл. 1).

Формування та розвиток неформальної економіки підживлюється успішним функціонуванням офшорних зон. Наявність стабільного попиту на ведення бізнесу в офшорних зонах також обумовлена інституціональними чинниками. І це не тільки інституціональні деформації української економіки, але і нижчі транзакційні витрати. Низькі транзакційні витрати пов'язані не тільки з нижчим рівнем важкості оподаткування, але і з звільненням від оподаткування пасивних доходів, можливістю вести звітність в іноземній валюті, відсутність звітності в окремих країнах (наприклад, Беліз, Панама, Британські Віргінські острови), безкоштовна реєстрація, низькі витрати на функціонування тощо.

Експансія неформальних інституціональних відносин в Україні, яка викликана слабкістю державної влади, її низьким авторитетом, неефективністю механізмів реалізації законів, є джерелом не тільки виникнення неофіційного сектора економіки, але і створення умов для його розвитку.

Неформальні відносини породжують формування неофіційних доходів, неофіційних платежів, які, як зауважують О. Тищенко, Ю. Іванов, не виступають об'єктами оподаткування [3], тим самим завдаючи суттєвої шкоди процесу формування доходної частини бюджету. Тобто, неформальна економіка, як особливий неформальний інститут, тісно пов'язана з таким явищем, як ухилення

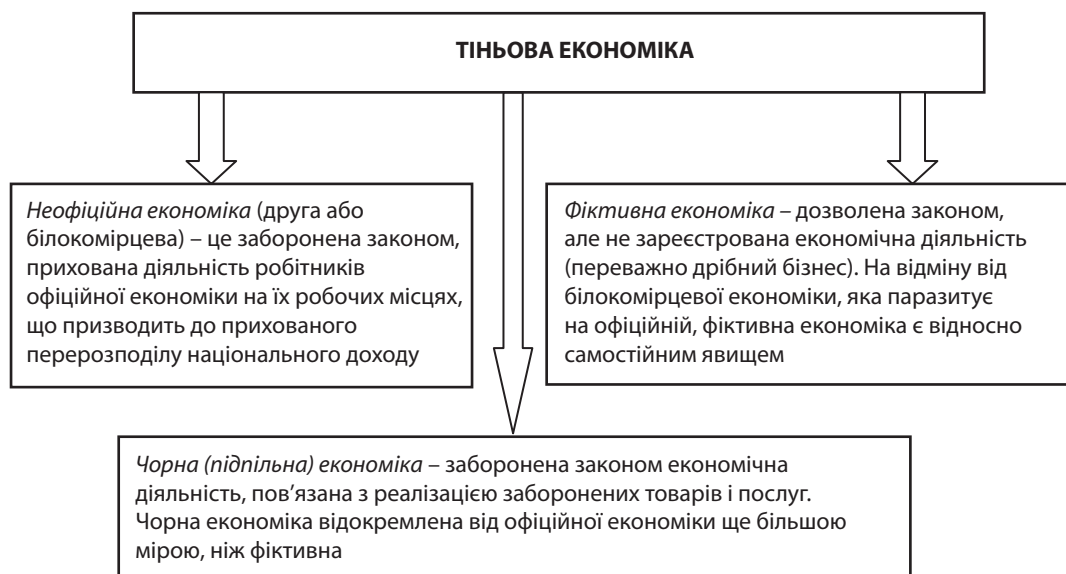

Рис. 1. Структура тіньової економіки

та уникнення оподаткування, а, значить, сприяє зуженню фінансового базису забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Ці кошти не зникають безслідно, вони складають значну частину ресурсного забезпечення неофіційного сектора економіки.

секторі здійснюється діяльність, яка оподатковується аналогічно діяльності офіційного сектора). Результати розрахунків представлені в *табл. 2*.

Основними чинниками зменшення обсягів тіньової економіки, починаючи з 2004 р., були: відносна ста-

Таблиця 1

Рівні ризику виникнення нелегальних фінансових потоків за секторами економіки

Сектор	Рівень ризику		
	Корупція	Нелегальне використання ресурсів	Ухилення від сплати податків
Реальний сектор економіки	Середній, зростає по мірі збільшення інституціональних деформацій та при залученні державних коштів	Високий, у зв'язку із широким доступом до природних та ресурсів, зростає по мірі збільшення інституціональних деформацій	Зростає по мірі збільшення інституціональних деформацій
Фінансовий	Середній, через обмежені можливості ринку	Низький	Зростає по мірі збільшення інституціональних деформацій
Домашні господарства	Середній	Високий, особливо при нелегальному працевлаштуванні	Зростає по мірі збільшення інституціональних деформацій
Закордонні ринки	Середній	Середній, залежить від інституціонального середовища	Середній у зв'язку з необхідністю дотримуватися міжнародних правил
Держава	Високий, у зв'язку з монопольним правом на надання окремих дозволів та перерозподіл фінансових ресурсів	Високий	–

Джерело: розроблено авторами.

З метою ілюстрації негативного впливу неформального сектора економіки на фінансове забезпечення конкурентоспроможності національної економіки нами було розраховано обсяги тіньової економіки та втрати доходів бюджету завдяки її існуванню. Розрахунок обсягів тіньової економіки виконувався за методом споживання електроенергії. Використання електроенергії для визначення масштабів неформальної економічної діяльності ґрунтується на тісному взаємозв'язку між змінами ВВП і споживанням цього виду енергетичного ресурсу [4]. Інакше кажучи, зміна ВВП на 1% у бік збільшення або зменшення зумовлює відповідне збільшення або зменшення на 1% споживання електроенергії. Еластичність зміни споживання електроенергії до зміни ВВП дорівнюватиме приблизно одиниці. При цьому слід зазначити, що за умов перехідної економіки та зменшення реального ВВП на еластичність попиту впливають фактори протилежної дії, які в підсумку урівноважують цю величину. Аналогічного підходу дотримуються і у світовій практиці.

Адаптована методика викладена у роботі О. Фрадинського [4]. За базу для визначення обсягів тіньової економіки необхідно використати показник споживання електроенергії на 1 крб офіційного ВВП у 1990 р.

Обсяги втрат бюджету від недоотримання податкових платежів (сукупний неформальний бюджетний фінансовий потік у неформальному секторі економіки) розраховувалися шляхом множення обсягів ВВП, виробленого у тіньовому секторі, на питому вагу податків у офіційному ВВП (зроблено припущення, що у тіньовому

білізація податкового законодавства, зниження рівня бартерних операцій, посилення боротьби із незаконним виготовленням і розповсюдженням марок акцизного збору, посилення уваги податкової служби до підприємств, які декларують від'ємний або нульовий об'єкт оподаткування податком на прибуток, запобігання фактам незаконного відшкодування ПДВ тощо.

Стрімке зростання неофіційного сектора економіки у 2009 – 2011 рр. супроводжувалося, відповідно, і зростанням втрат бюджету (якщо припустити, що питома вага податкових платежів у офіційному ВВП дорівнює питомій вазі потенційних податкових платежів в неофіційному ВВП). Така ситуація зумовлена не тільки наслідками глобальної економічної кризи, яка зробила невідповідним підприємництво в офіційному секторі, але і змінами інституціональних умов оподаткування. Протягом цього періоду відбувалися радикальні зміни у податковому законодавстві, які були сприйняті не всіма групами бізнесу однаково (наприклад, протести малого бізнесу проти змін), також відбулися зміни у підходах до адміністрування податків, що супроводжувалося збільшенням кількості перевірок [5] та нарахуванням штрафних санкцій.

Існують і більш оптимістичні оцінки обсягів тіньового ВВП – не більше 15% ВВП (за даними Держкомстату) та більш песимістичні – 45% ВВП [3]. Відповідно і втрати бюджету від наявності тіньового сектора економіки за цими підрахунками будуть відрізнятися.

Як видно з розрахунків, представлених у табл. 1, показники податкового навантаження розраховані з

урахуванням неофіційного сектора економіки (T_{b2}) та без його врахування (T_{b1}) суттєво відрізняються. Різниця між цими величинами показує, яка частка податкового навантаження неофіційного сектора економіки перекладається на офіційний. На рис. 2 це заштрихований діапазон між двома графіками.

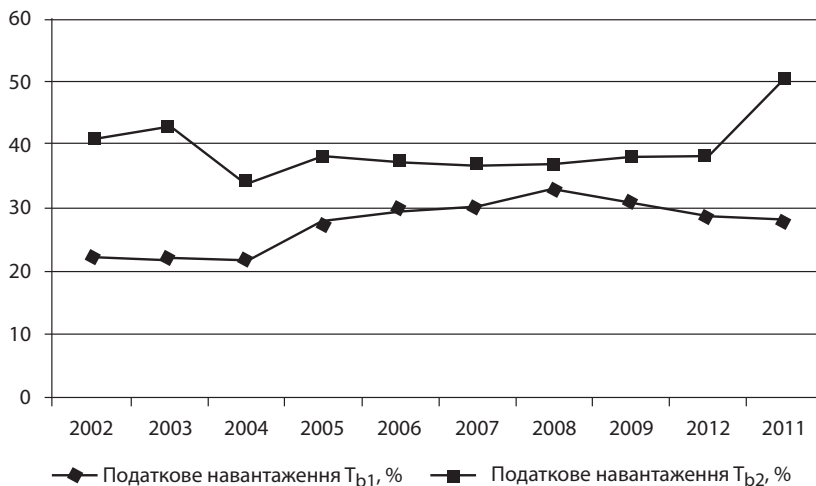
бюджету від недоотримання податкових надходжень. Крім того, неофіційний сектор економіки поглинає частину фінансових потоків, які могли б розширити фундамент фінансового забезпечення підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки. Виходячи з цього, заходи, направлені на зменшення не-

Таблиця 2

Розрахунок обсягів тіньової економіки України на базі споживання електроенергії та втрат бюджету від недоотримання податкових платежів внаслідок наявності тіньового сектора в 2002 – 2011 рр.

Показник	Рік									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Реальний обсяг ВВП у цінах 1990 р., млрд крб	81,5	82,4	92,3	94,7	101,8	102,0	108,6	95,2	99,9	101,2
Загальне споживання електроенергії, млрд кВт год.	170,6	175,4	181,5	177,7	183,0	187,1	185,9	169,5	184,6	210,5
Споживання електро-енергії в офіційному секторі, млрд кВт год.	131,7	132,7	149,2	153,0	164,5	169,6	175,5	153,8	161,4	163,5
Споживання електро-енергії в тіньовому секторі, млрд кВт год.	38,9	42,8	32,4	24,7	18,5	17,5	10,4	15,7	23,2	47,0
Обсяг тіньового ВВП у цінах 1990 р., млрд крб	24,1	26,5	20,0	15,3	11,5	10,8	6,4	9,7	14,4	29,1
Обсяг тіньового ВВП у цінах поточного року, млрд грн	66,6	85,6	75,1	71,2	61,2	74,3	56,2	93,3	155,6	378,3
Питома вага податків у ВВП, %	20,1	20,3	18,3	30,4	23,1	22,4	23,9	22,8	21,7	25,4
Обсяги втрат бюджету від функціонування тіньового сектора економіки, млрд грн (без урахування втрат Пенсійного фонду)	13,4	17,4	13,7	21,7	14,1	16,6	13,4	21,3	33,8	96,1
Податкове навантаження T_{b1} , %	22,16	21,96	21,73	27,36	29,73	29,84	32,77	30,91	28,57	27,95
Податкове навантаження T_{b2} , %	40,71	42,64	33,81	37,89	37,27	36,70	36,91	37,95	38,16	50,49

Джерело: розраховано авторами.

Рис. 2. Динаміка податкового навантаження з урахуванням неофіційного сектора економіки

Як видно з графіків, зображених на рис. 2, частка податкового навантаження, яке перекладається на офіційний сектор економіки, найменшою була у 2008 р., найбільшою – у 2002 – 2004 рр. Негативна тенденція до збільшення частки перекладання почала проявлятися у 2009 р. і триває до теперішнього часу.

Таким чином, наявність неформального сектора економіки та його зростання сприяє збільшенню втрат

формального сектора економіки, сприятимуть не тільки збільшенню податкових надходжень до бюджету, але і створять передумови для розширення фінансового забезпечення зростання рівня конкурентоспроможності національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення) / О. Барановський : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступ. док. ек. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг, кредит». – Київ, 2000. – 36 с.

2. Мириам Дезер. Неформальные отношения: как с ними быть? / М. Дезер // Вестник общественного мнения : Данные. Анализ. Дискуссии. – 2003. – № 1 (67). – С. 45 – 52.

3. Иванов Ю. Б. Современные проблемы налоговой политики [уч. пособие] / Ю. Иванов, А. Тищенко. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2006. – С. 219.

4. Фрадинський О. А. Аналіз окремих підходів до визначення обсягів тіньової економіки в Україні / Фрадинський О. А., Шовкун В. М. // Вісник Технологічного університету Поділля. Т. 1 : Економічні науки. – 2003. – № 2. – С. 63 – 66.

5. Інвестиційний клімат в Україні – яким його бачить бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ifc.org/ifcext/usp.nsf

АДАПТАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

МЕЛЬНИК А. О.

УДК 658.1:330.3(477)

Мельник А. О. Адаптація вітчизняних підприємств в умовах світової економічної кризи

У статті з'ясовано сутність адаптації та обґрунтовано доцільність її застосування в управлінні вітчизняними підприємствами в умовах світової економічної кризи. Визначено теоретичні засади використання адаптації як управлінської технології, а саме: мета, завдання, функції, принципи та інструменти.

Ключові слова: адаптація підприємства, світова економічна криза, технологія управління.

Бібл.: 3.

Мельник Альона Олексіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра міжнародних економічних відносин, Хмельницький національний університет (вул. Інститутська, 11, Хмельницький, 29016, Україна)

E-mail: melnik_alona@bk.ru

УДК 658.1:330.3(477)

Мельник А. А. Адаптация отечественных предприятий в условиях мирового экономического кризиса

В статье определена сущность адаптации и обоснована целесообразность её применения в управлении отечественными предприятиями в условиях мирового экономического кризиса. Определены теоретические основы использования адаптации как управленческой технологии, а именно: цели, задачи, функции, принципы, инструменты.

Ключевые слова: адаптация предприятия, мировой экономический кризис, технология управления.

Библ.: 3.

Мельник Алёна Алексеевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра международных экономических отношений, Хмельницкий национальный университет (ул. Институтская, 11, Хмельницкий, 29016, Украина)

E-mail: melnik_alona@bk.ru

UDC 658.1:330.3(477)

Melnik A. A. Adaptation of Domestic Enterprises in the Global Economic Crisis

In this paper the essence of adaptation and expediency of its application in the management of domestic enterprises in the global economic crisis. Definition of theoretical principles of the use of adaptation as a management technology, namely, goals, objectives, functions, principles and tools.

Key words: adaptation enterprises, the global economic crisis, technology management

Bibl.: 3.

Melnik Alyona A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of International Economic Relations, Khmelnytsky National University (vul. Instytutska, 11, Khmelnytsky, 29016, Ukraine)

E-mail: melnik_alona@bk.ru

Світова економічна криза, яка зумовила нестабільність фінансових ринків, прямо вплинула на діяльність вітчизняних підприємств. Складні умови функціонування обумовлюють необхідність застосування сучасних технологій управління на вітчизняних підприємствах з метою запобігання кризових явищ та їх подолання. Подолання кризових явищ на підприємстві потребує унікального та комплексного застосування управлінських заходів, специфіка використання яких визначається насамперед особливостями та характером кризових явищ. На наш погляд, дієвим засобом управління в таких умовах є адаптивне управління, методи якого забезпечують ефективне реагування на зміни, що загрожують нормальній роботі підприємств, зниженню рівня їх негативних впливів і наслідків. Проте відсутність на багатьох вітчизняних підприємствах цілісної високоефективної системи управління, адекватної вимогам мінливого ринкового середовища та спрямованої на забезпечення стабільного і успішного господарювання, актуалізує завдання вдосконалення та розвитку науково-методичних підходів адаптивного управління, застосування якого сприятиме підвищенню ефективності функціонування та соціально-економічному розвитку підприємств.

Дослідження проблем адаптації підприємств до кризових умов зумовлюється недостатніми теоретико-

методологічними розробками та необхідністю ефектив-но функціонувати в умовах світової економічної кризи.

Проблеми подолання кризових явищ на підприємствах досліджували такі зарубіжні вчені, як: І. Ансофф, С. Г. Беляєв, І. А. Бланк О. П. Градов, А. Г. Грязнова, А. П. Ковальов, Г. Саймон, Е. А. Уткін, Я. А. Фомін, Д. Форрестер, Д. Шим, Ю. В. Яковець та інші. Основу досліджень у даній сфері у вітчизняній науці було закладено науковими працями таких вчених, як: І. П. Булеєв, Н. Ю. Брюховецька, В. А. Забродський, В. Я. Заруба, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, В. С. Король, Л. О. Лігоненко, О. І. Пушкар, О. О. Терещенко, А. М. Турило, О. М. Тридід та інші.

Перераховані вчені створили необхідний фундамент для продовження досліджень у напрямку більш повного визначення можливостей та перспектив застосування системи антикризового управління, а також практичних підходів до її вдосконалення на підприємствах. Але на даний час не є предметом наукових досліджень особливості застосування вітчизняними підприємствами адаптації як засобу антикризового управління в умовах світової економічної кризи.

Мета статті – визначити основні засади застосування адаптації як управлінської технології в умовах світової економічної кризи.

У кризових умовах вітчизняним підприємствам дуже складно результативно працювати, не використо-